

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 42 Volume: 9 Issue: 42

Şubat 2016 February 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**TÜRK SÜSLEME MOTİFLERİNDEN "HATAI" MOTİFİNİN İNCELENMESİ VE YAZMA ESER
CİTLERİNDE BULUNAN "HATAI ŞEMSELER"
TURKISH DECORATIVE MOTIFS OF THE "HATAI" INVESTIGATION OF PATTERN AND
MANUSCRIPTS FOUND IN WORK BOOKBINDINGS "HATAI SEMSE"**

Ebru ALPARSLAN*

Öz

"Hatai", Geleneksel Süsleme Sanatlarında, özellikle de tezhip, çini, cilt ve tekstil sanatlarında önemli bir yeri olan ve yaygın olarak kullanılan bir motif çeşididir. Çin-Türkistan ve Orta Asya kökenli olan çoğu kez kökenleri belli olmayacak ölçüde stilize edilen çiçek ve yaprak motifleri "hatai" şeklinde adlandırılmaktadır. Asırlar öncesine uzanan köklü geçmişi ile "hatai", doğada bulunan çiçeklerin dikine kesitinin üsluplaştırılmasıyla oluşturulan ve çoğunlukla simetrik biçimde çizilen bir motiftir. Hatai motifi; Türk Cilt Sanatında, özellikle de yazma eser ciltlerinde önemli bir süsleme ögesi olarak kullanılmıştır. Türk Cilt Sanatının tarihi gelişimi incelendiğinde; özellikle Osmanlı Döneminde, yazma eser ciltlerinin "şemse", "köşebent" ve "bordür" kısımlarının bezenmesinde hatai motifinin önemli bir süsleme ögesi olarak yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir.

Bu çalışma, Ankara İlinde bulunan; T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü "Vakıf Kayıtlar Arşivinde", Kütahya İlinde bulunan; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı "Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi"nde ve Kütahya İli Tavşanlı ilçesinde bulunan "Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesinde" yürütülmüştür. Vakıf Kayıtlar Arşivi ve Yazma Eserler Kurumu arşiv envanterlerinde bulunan verilere göre; incelenen yazma eserlerin Osmanlı Döneminden günümüze ulaştığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında; söz edilen kurumlarda bulunan, Türk Cilt Sanatını ve Türk Süsleme Sanatını temsil eden seçkin eserler arasında yer alan ve milli miras niteliği taşıyan yazma eser ciltleri incelenmiştir. Deri ciltler; şemse, köşebent ve bordür kısımlarında uygulanmış olan teknik, süsleme ve motif özellikleri açısından incelenmiş, özellikle "hatai motifi" kullanılarak oluşturulmuş olan "şemse" örnekleri tespit edilmiştir. Hatai motifi ve diğer yardımcı motiflerin kullanılmasıyla süslenmiş olan 14 adet deri cilt örneği; yapım ve süslemede kullanılan materyal, yapım ve süsleme teknikleri, süsleme motifleri ve motif kompozisyonları açısından incelenmiş ve söz konusu eserler, detaylı fotoğrafları ile belgelenerek tanıtılmaya çalışılmıştır. Ayrıca söz konusu yazma eserlerin; kapsam, ait oldukları dönemler ve eser isimleri gibi niteliksel özelliklerine ilişkin bilgiler, ilgili kurumların arşiv envanterlerinde bulunan veriler esas alınarak düzenlenmiş ve açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Süsleme Motifleri, "Hatai ", "Hatai Şemse", Deri Cilt, Yazma Eser.

Abstract

"Hatai" Traditional Decorative Arts, especially illumination, ceramics, textile art and has an important place in the bookbinding and is a widely used motif types. Chinese-Turkestan and Central Asian origin, which often roots to the degree that stylized flower and leaf motifs "hatai" as a whole. With a long history dating back centuries before the "hatai", and often used as a motif drawn symmetrically formed by the vertical section of stylized flowers in nature. Hatai motif; Turkish Bookbinding Art, especially as an important decorative elements used in manuscript bookbinding.

Considering the historical development of Turkish Bookbinding Art; especially during the Ottoman Period, manuscripts bookbinding of the "şemse", "köşebent" and "bordure" of parts of the hatai decorated motifs are being used extensively as an important decorative elements.

This study is located in Ankara; T.C. Prime Ministry General Directorate of Foundations "Foundation Records Archive in", located in Kütahya Province; T. C. Ministry of Culture and Tourism, "Vahit Paşa Manuscript Library" and in the province of Kütahya Tavşanlı district in "Tavşanlı Zeytinoğlu County Public Library" it was carried out. Records Archives and Manuscripts Institute Foundation, according to data contained in the inventory archives; the investigation it was determined that the manuscripts have survived from the Ottoman period.

The scope of work; it was found in those institutions, Turkish Leather Art and representing the work of Turkish Decorative Arts and manuscript bookbindings which is located in the exclusive nature of national heritage monuments were examined. Leather bookbindings; şemse, köşebent and sections of the bordure applied to the technical, decorations and motifs were examined in terms of features, especially "şemse motif" that was created using a "şemse" samples were determined. Hatai and other auxiliary patterns, which motifs adorned with the use of leather bookbinding sample 14; the material used in the construction and decoration, construction and finishing techniques, motifs and decorations were examined in terms of composition and motifs such works have been described and documented with detailed photographs. In addition, the manuscripts in question; Accordingly, information concerning the qualitative characteristics such as time and trace the names to which they belong, the data found in the archives of the relevant institutions organized on the basis of inventory and explained.

Keywords: Turkish Decorative Motifs, "Hatai", "Hatai Şemse", Leather Bookbinding, Manuscript.

* Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, ebrualparslan06@gmail.com

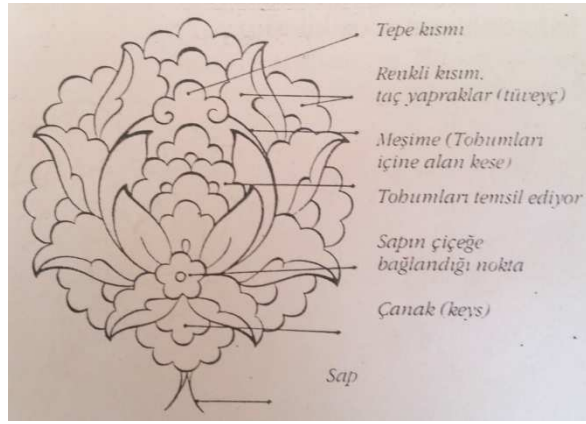
1.GİRİŞ

"Hatai", Geleneksel Süsleme Sanatlarımızda, özellikle de tezhip, çini, cilt ve tekstil sanatlarında önemli bir yeri olan ve yaygın olarak kullanılan bir motif çeşididir. Çin-Türkistan ve Orta Asya kökenli olan ve çoğu kez kökenleri belli olmayacak ölçüde stilize edilen çiçek ve yaprak motifleri "hatai" şeklinde isimlendirilmektedir (Biol ve Derman, 1995: 65; Özen, 1997: 16). Hatai, doğada bulunan çiçeklerin dikine kesitinin, anatomik çizgilerinin üsluplaştırılmasıyla oluşturulan ve çoğunlukla simetrik bir biçimde çizilen motif çeşididir (Biol ve Derman, 1995: 65; Anonim, 2009: 4). Hatai motifi oluşturulurken; çiçek, yaprak, dal, tomurcuk ve sap gibi bitkisel öğelerden de yararlanılmaktadır (Özcan, 1990: 8; Önder, 1995: 77).

Hatai motifi, Türkistan ve Orta Asya'da kullanılmaya başlanmış, daha sonra ise bütün Türk-İslam ülkelerine yayılarak karakterize edilmiş ve kullanılmıştır (Özcan, 1990: 8). Asırlar öncesine uzanan geçmişi ile Hatai; "Hatayi", "Hatay", "Hata", "Huten", "Hitay" gibi isimlerle de anılmaktadır (Seçkinöz vd., 1986: 199; Biol ve Derman, 1995: 65).

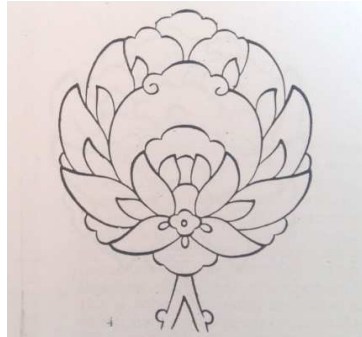
Hatai motifinin kısımları (Şekil 1) şu şekilde sıralanabilir:

1. Çiçeğin göbek kısmında "meşime" adı verilen, tohumları koruyan bir kesecik ve "meşime"nin alt ve orta kısmında sapın çiçeğe birleştiği nokta bulunmaktadır.
2. Çiçeğin kaidesini oluşturan ve "keys" şeklinde isimlendirilen çanak bölümü.
3. "Meşime"nin etrafını çeviren ve çiçeğin renkli kısmını oluşturan "tüveyç" adı verilen taç yaprakları (Biol ve Derman, 1995: 65).

Şekil 1. Hatai motifinin kısımları (Biol ve Derman, 1995: 65)

Klasik Türk Süsleme Sanatlarının başlıca unsurlarından olan Hatai motifi; Anadolu Selçukluları Döneminde sade ve küçük formlarıyla kullanılmaya başlanmış, Osmanlı Döneminde ise oldukça büyük ve gösterişli üsluplarda uygulanmıştır (Akar ve Keskiner, 1978: 18). Özellikle bu dönemde Hatai motifi; stilize edilmiş karakteristik formlarıyla Türk Çini Sanatının seçkin eserlerinde yaygın bir şekilde uygulanmıştır (Şekil 2, 3, 4 ve 5).

Şekil 2

Şekil 3

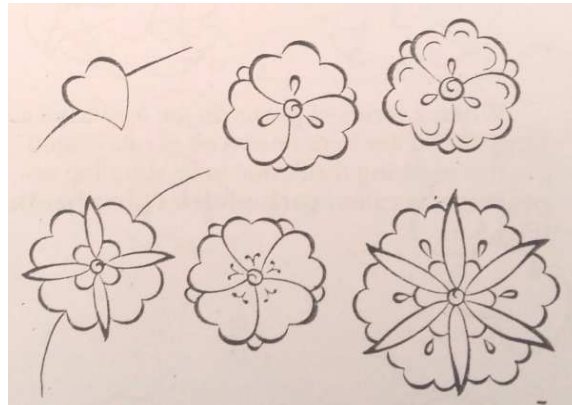
Şekil 4

Şekil 5

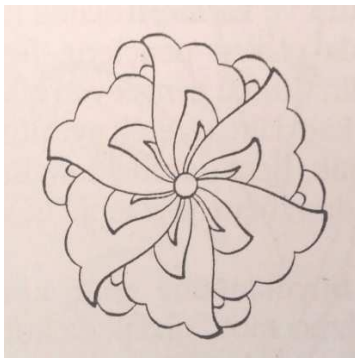
“Şekil 2: Edirnekapı İvaz Efendi Camii Çinilerinden, Şekil 3: Kanuni Sultan Süleyman Türbesi Çinilerinden, Şekil 4: Edirne Selimiye Camii Çinilerinden, Şekil 5: Takkeci Camii Çinilerinden” (Biol ve Derman, 1995: 70, 79, 73, 83)

Hatai motifi, çiziliş şekillerine ve üsluplarına göre çeşitli isimlerle anılmaktadır. Penç motifi de; hatai grubundan olan bitkisel kökenli bir motif çeşididir. Penç; gül, gonca gül, papatya gibi çiçeklerin kuşbakışı görüntüsünün stilize edilerek (üsluplaştırılarak) çizilmesiyle elde edilen bir motiftir (Biol ve Derman, 1995: 47). Penç motifi, üsluplaştırılırken çizilen yaprak sayısına göre çeşitli Farsça isimler almaktadır. Pençler; bir yapraklı ise “yek berk”, iki yapraklı ise “dü berk”, üç yapraklı ise “se berk”, dört yapraklı ise “cihar berk”, beş yapraklı ise “penç berk” şeklinde isimlendirilmektedir (Şekil 6). Geleneksel Süsleme Sanatlarında en çok beş yapraklı penç kullanıldığı için bu motifler genel olarak penç şeklinde isimlendirilmektedir (Biol ve Derman, 1995: 47; Sözen ve Tanyeli, 1992: 40).

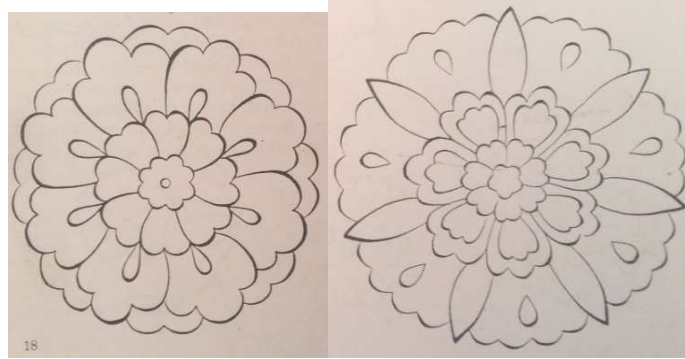

Şekil 6. Penç çeşitleri (Biol ve Derman, 1995: 47)

Penç motifinin, yalın ve katmerli olmak üzere iki çeşidi bulunmakla beraber, büyük boyda çizilen penç motifleri genel olarak katmerli şekilde çizilmiştir. Penç motifi çizilirken, bir dizi yaprak aynı yöne kıvrılmış ya da eğilmiş olarak çizilmişse “çark-ı felek” şeklinde isimlendirilmektedir (Anonim, 2007: 8). (Şekil 7). Penç motifi de; hatai motifinde olduğu gibi Osmanlı Dönemine ait çini eserlerin bezenmesinde çeşitli üsluplarda ve yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Şekil 8 ve 9). (Biol ve Derman, 1995: 48, 50,52).

Şekil 7. Çark-ı Felek

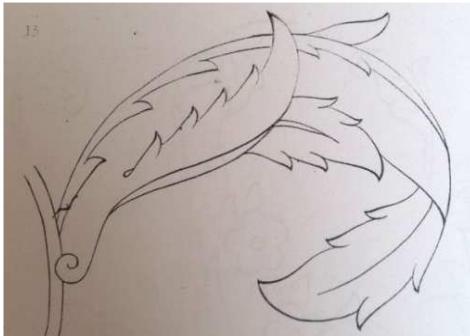
Şekil 8-9. Rüstem Paşa Camii Çinilerinden

Geleneksel Türk Süsleme Sanatlarında motif kompozisyonu oluşturulurken, hatai ve penç motiflerinin yanı sıra gül, karanfil, lale, nergis gibi çiçekler de; özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda, yarı

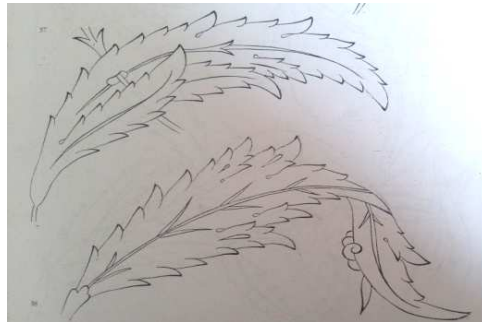
üsluplandırılmış halleriyle süsleme sanatında kullanılmaya başlanmıştır (Keskiner, 2002: 4; Seçkinöz vd., 1986: 200). Bunun yanı sıra hatai kompozisyonlarda S biçimli, ince, uzun yaprak motifleri (Şekil 10) ve "Saz Yolu" üslubu adı verilen karakteristik hançeri yaprak motifleri de (Şekil 11 ve 12), 16. yüzyıldan itibaren süsleme ögesi olarak kullanılmıştır (Özcan, 1990: 8; Sözen ve Tanyeli, 1992: 211).

Şekil 10. Çeşitli yaprak kıvrımları (Birol ve Derman, 1995: 26)

Şekil 11. Ramazan Efendi Camii Çinilerinden
(Birol ve Derman, 1995: 27)

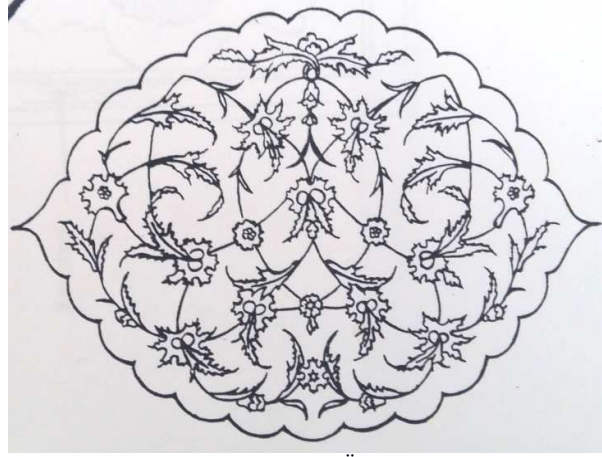

Şekil 12. Topkapı Sarayı Müzesi Çinilerinden
(Birol ve Derman, 1995: 35)

Asırlar öncesine uzanan geçmişi ve kendine has üslubu ile Türk Süsleme Sanatlarında önemli bir yeri olan hatai motifi; Türk Cilt Sanatında da süsleme ögesi olarak kullanılmıştır. Türk Cilt Sanatının tarihi gelişimi incelendiğinde; özellikle Osmanlı Döneminde, yazma eser ciltlerinin "şemse" (Şekil 13 ve 14), "köşebent" ve "bordür" kısımlarının bezenmesinde hatai motifinin önemli bir süsleme ögesi olarak yaygın bir biçimde kullanıldığı görülmektedir (Çığ, 1971: 12, 13, 16). Deri ciltler şemse özellikleri açısından incelendiğinde; hatai motifinin gerek tek başına ve gerekse rumi ve bulut motifleri ile birlikte kullanılarak motif kompozisyonlarının oluşturulduğu dikkati çekmektedir. Hatai şemselerde motif yerleşimi genellikle "S" harfi biçiminde bir hat üzerinde yer almaktadır ve süslemelerde ters simetri hakimdir (Özen,1997: 16).

Şekil 13. Hatai Şemse (Özcan, 1990: 24)

Şekil 14. Hatai Şemse (Özcan, 1990: 17)

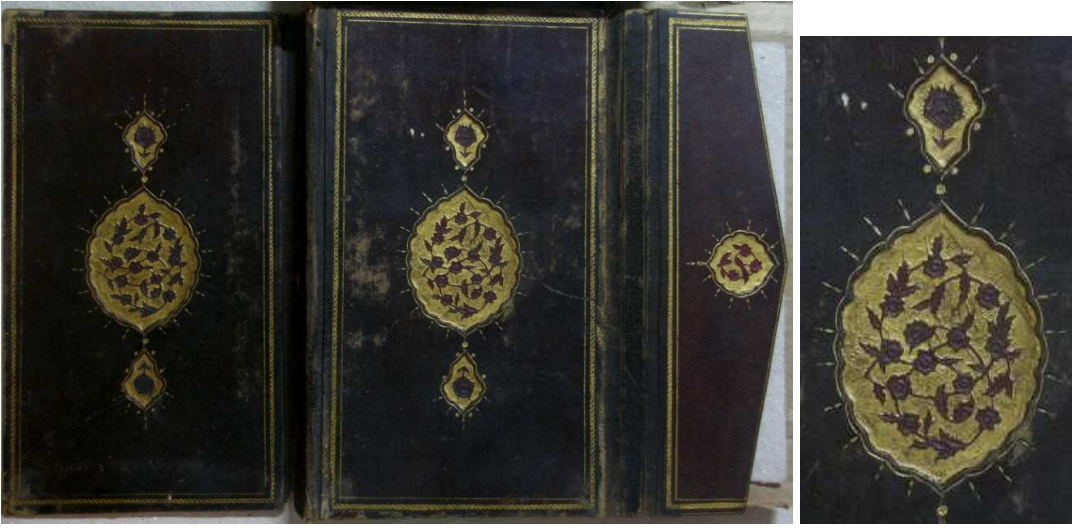
2. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışma, Ankara İlinde bulunan; T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü "Vakıf Kayıtlar Arşivinde", Kütahya İlinde bulunan; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı "Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi"nde ve Kütahya İli Tavşanlı ilçesinde bulunan "Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesinde" yürütülmüştür. Vakıf Kayıtlar Arşivi ve Yazma Eserler Kurumu arşiv envanterlerinde bulunan verilere göre; incelenen yazma eserlerin Osmanlı Döneminden günümüze ulaştığı tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında; söz edilen kurumlarda bulunan, Türk Cilt Sanatını ve Türk Süsleme Sanatını temsil eden seçkin eserler arasında yer alan ve milli miras niteliği taşıyan yazma eser ciltleri incelenmiştir. Türk Cilt Sanatının karakteristik özelliklerini temsil eden yazma eserlere ait ciltler; deri ciltler üzerinde uygulanan şemse süsleme teknikleri açısından incelenmiş ve eserler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Deri ciltler; şemse, köşebent ve bordür kısımlarında uygulanmış olan teknik, süsleme ve motif özellikleri açısından incelenmiş, özellikle "hatai motifi" kullanılarak oluşturulmuş olan "şemse" örnekleri tespit edilmiştir. Hatai motifi ve diğer yardımcı motiflerin kullanılmasıyla süslenmiş olan 14 adet deri cilt örneği; yapım ve süslemede kullanılan materyal, yapım ve süsleme teknikleri, süsleme motifleri ve motif kompozisyonları açısından incelenmiş ve söz konusu eserler, detaylı fotoğrafları ile belgelenecek şekilde tanıtılmaya çalışılmıştır.

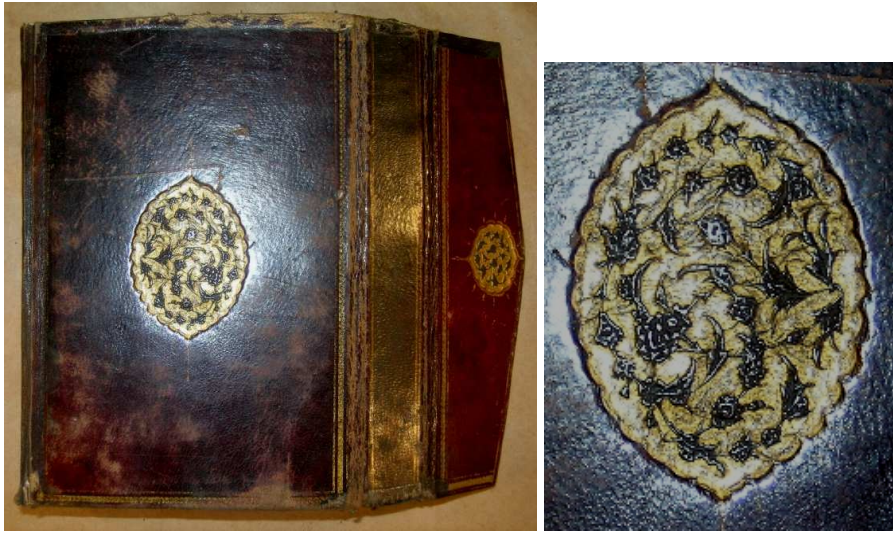
Bunun yanı sıra, araştırma kapsamında incelenen yazma eserler; eserlerin ait oldukları dönemler, eserlerin isimleri ve kapsamı gibi niteliksel özellikleri açısından da incelenmiş, bu bilgiler söz edilen kurumların arşiv envanterlerinde bulunan veriler esas alınarak düzenlenmiş ve açıklanmıştır.

Fotoğraf 1'te görülen yazma eser cildi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı "Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde" (Kütahya) bulunmaktadır. "Tarikat al Muhammediye" şeklinde isimlendirilen yazma eser 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazma eser cildinin yapımında koyu kahve renkli meşin deri kullanılmış ve cilt kapağı üzerinde "Altın Ayırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Cilt kapağının merkezinde bulunan oval şemse içerisinde ve cildin miklep kısmında bulunan miklep şemsesi içerisinde; hatai, hançeri yaprak ve kıvrımlı dal motiflerinin bir arada kullanılmasıyla motif kompozisyonu oluşturulmuştur. Oval şemseye bağlı olan salbek şemsesi içerisinde ise hatai motifi kullanılmıştır. Oval şemse, salbek şemsesi ve miklep şemsesinin zemin kısımları yıldız ile renklendirilirken, motifler derinin kendi renginde bırakılmıştır. Cilt kapağını çevreleyen bordür içerisinde ise yıldız ile renklendirilmiş olan zencirek motiflerinin uygulandığı görülmektedir. Yazma Eserler Kurumu arşiv numarası "43 Va 326" dır.

Fotoğraf 1. "Tarikat al Muhammediye" isimli esere ait deri cilt

"Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde" (Kütahya) bulunan bir diğer eser Fotoğraf 2'de görülmektedir. "Kimya al Gına fi Şerh-i Esmâ Ullah al Hüsna" şeklinde isimlendirilen eserin ait olduğu dönem kesin olarak bilinmemekle birlikte, deri cildin niteliksel özellikleri 17. veya 18. yüzyıllara ait olabileceğini düşündürmektedir. Kızıl kahve renkli meşin deriden yapılmış olan cilt kapağı üzerinde "Altın Ayırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Cilt kapağının merkezinde bulunan oval şemse içerisinde ve cildin miklep kısmında bulunan miklep şemsesi içerisinde; hatai, hançeri yaprak, yaprak ve kıvrımlı dal motiflerinin kullanılmasıyla oluşturulmuş olan motif kompozisyonu görülmektedir. Şemselerin zemin kısmı yıldız ile renklendirilirken, motifler derinin kendi renginde bırakılmıştır. Yazma eseri kaplayan deri cilt kapağı bordür ile çevrelenmiş ve bordürler içerisinde bulunan zencirek motifleri yıldız ile renklendirilerek süslenmiştir. Söz konusu eserin, Yazma Eserler Kurumu arşiv numarası "43 Va 329" dur.

Fotoğraf 2. "Kimya al Gına fi Şerh-i Esmâ Ullah al Hüsna" isimli esere ait deri cilt

Araştırma kapsamında incelenen bir diğer eser Fotoğraf 3'de yer almaktadır. "Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesinde" (Kütahya-Tavşanlı) bulunan eser 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. "Zübdetül-Fetava" isimli eser Fıkıh konusunu içermektedir. Deri cildin yapımında koyu kahve renkli meşin deri kullanılmış ve cilt kapağı üzerinde "Mülemma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Deri cilt kapağı incelendiğinde; oval şemse, köşebent ve bordür süslemeleri uygulandığı görülmektedir. Oval şemse ve köşebentler içerisinde; hatai, hançeri yaprak ve kıvrımlı dal motiflerinin kullanılmasıyla motif kompozisyonu oluşturulmuştur. Deri cilt kapağı iki farklı kalınlıkta bordür ile çevrelenmiştir. Köşebentlere yakın olan ince bordür içerisinde zencirek motifleri kullanılmış ve yıldız ile renklendirilmiştir. Cilt kapağının kenarına yakın olan kalın bordür içerisinde ise hatai, hançeri yaprak ve kıvrımlı dal motifleri kullanılmış ve yıldız ile renklendirilmiştir. Deri

cildin oval şemse ve köşebentlerinde, zemin kısımları ve motifler yıldız ile renklendirilmiştir. Yazma Eserler Kurumu arşiv numarası "43 Ze 150" dir.

Fotoğraf 3. "Zübdetül-Fetava" isimli esere ait deri cilt

Fotoğraf 4'de yer alan eser, "Vakıf Kayıtlar Arşivinde" (Ankara) bulunmaktadır. "Akhisar'lı Hacı Süleyman Efendi Vakfı"na ait Vakfiye, 18. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Vakfiyeyi kaplayan cildin yapımında kırmızı renkli meşin deri kullanılmış ve cilt üzerinde "Mülemma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Deri cilt kapağının merkezinde oval şemse ve oval şemseye bağlı salbek şemsesi uygulanmıştır. Oval şemse içerisinde; hatai, çiçek, yaprak, hançeri yaprak ve kıvrımlı dal motifleri bir arada kullanılarak motif kompozisyonu oluşturulmuş, salbek şemsesi içerisinde ise hatai motifi kullanılmıştır. Şemselerin zemin kısmı ve motifler yıldızla bezenmiştir. Cilt kapağını çevreleyen bordür içerisinde ise zencirek motifleri uygulanmış ve yıldızla renklendirilmiştir. Vakıf Kayıtlar Arşivi envanter numarası "1546" dır.

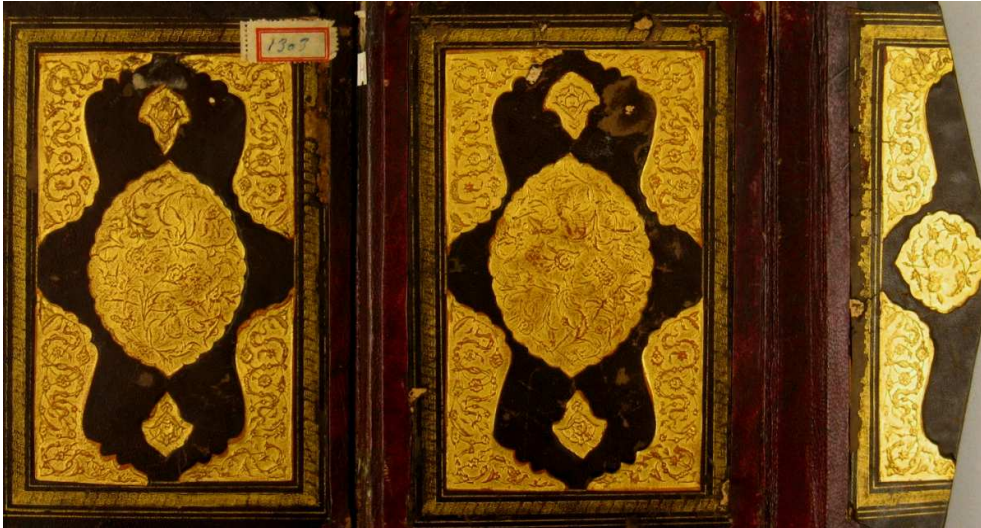
Fotoğraf 4. "Hacı Süleyman Efendi Vakfiyesi" isimli esere ait deri cilt

"Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesinde" (Kütahya-Tavşanlı) incelenen ve Fotoğraf 5'de yer alan eser 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Tefsir konusunda yazıldığı tespit edilen eser, "Haşiyetül-Envarüt-Tenzil ve Esrarüt-Tevil" şeklinde isimlendirilmektedir. Yazma eseri kaplayan deri cildin yapımında açık kahve renkli meşin deri kullanılmış, cilt kapağı üzerinde oval şemse ve salbek şemse süslemeleri uygulanmıştır. Oval şemse içerisinde; hatai, yaprak ve kıvrımlı dal motifleri kullanılarak motif kompozisyonu oluşturulmuş, oval şemseye bağlı olan salbek şemseleri içerisinde ise hatai motifi uygulanmıştır. Oval şemsenin zemin kısmının ve şemse içerisinde bulunan motiflerin derinin kendi renginde bırakıldığı görülmektedir. Oval şemseye bağlı olan salbek şemselerinin zemin kısmı da derinin kendi renginde bırakılmış, hatai motifi ise yıldız ile renklendirilmiştir. Yazma Eserler Kurumu arşiv numarası "43 Ze 35" dir.

Fotoğraf 5. "Haşiyetül-Envarüt-Tenzil ve Esrarüt-Tevil" isimli esere ait deri cilt

Fotoğraf 6'da yer alan "Vasiyetname Şerhi" isimli eser, "Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesinde" (Kütahya-Tavşanlı) bulunmaktadır. Kalam konusunu içeren eser yazma eser, 18. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazma eseri kaplayan deri cildin yapımında kızıl kahve renkli meşin deri kullanılmış ve cilt üzerinde, şemse süsleme tekniklerinden "Mülemma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Deri cilt incelendiğinde oldukça yoğun ve zengin bir süsleme üslubu uygulandığı dikkati çekmektedir. Cilt kapağı üzerinde; oval şemse, salbek şemsesi, miklep şemsesi, köşebent ve bordür süslemeleri yapılmıştır. Cildin merkezinde bulunan oval şemse ve miklep kısmında bulunan miklep şemsesi içerisinde; hatai, hançeri yaprak, yaprak, çiçek ve kıvrımlı dal motifleri bir arada kullanılarak motif kompozisyonu oluşturulmuştur. Ayrıca cilt kapağı üzerinde köşebent süslemeleri yapıldığı, köşebentler içerisinde ise hatai, çiçek, yaprak, kıvrımlı dal ve bulut motifleri kullanılarak motif kompozisyonu oluşturulduğu görülmektedir. Oval şemselere bağlı olan salbek şemsesi içerisinde de hatai motifi yer almaktadır. Şemse ve köşebentlerin zemin kısmı ve motifler yıldız ile bezenmiştir. Bunun yanı sıra deri cilt kapağı kalın bir bordür ile çevrelenmiş, bordür içerisinde zencirek motifleri uygulanmış ve yıldız ile renklendirilmiştir. Bordürün dış kısımlarında ise iki sıra cetvel çekilmiş ve yıldız ile süslenmiştir. Yazma Eserler Kurumu arşiv numarası "43 Va 247" dir.

Fotoğraf 6. "Vasiyetname Şerhi" isimli esere ait deri cilt

Fotoğraf 7'de görülen eser "Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde" (Kütahya) bulunmaktadır. "Eşref al Vesail ila fehm al Şemail" şeklinde isimlendirilen eser 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazma esere ait cildin yapımında koyu kahve renkli meşin deri kullanılmış ve cilt üzerinde "Alttan Ayırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Deri cilt kapağının merkezinde oval şemse ve salbek şemseleri bulunmaktadır. Oval şemse içerisinde; hatai, hançeri yaprak, yaprak, çiçek ve kıvrımlı dal motifleri kullanılarak motif kompozisyonu oluşturulmuş, salbek şemseleri içerisinde ise hatai motifi kullanılmıştır. Deri cilt incelendiğinde; oval şemse ve salbek şemsesinin zemin kısımlarının yıldız ile renklendirildiği, motiflerin ise derinin kendi renginde bırakıldığı görülmektedir. Cilt kapağının şemseye yakın olan kısmına cetvel çekilmiş, nokta motifleri kullanılarak süslemeler yapılmış ve yıldız ile renklendirilmiştir. Bunun yanı sıra,

cilt kapağını çevreleyen bordür içerisinde de zencirek motifleri uygulanmış ve motifler yıldız ile renklendirilmiştir. Sözü edilen eserin, Yazma Eserler Kurumu arşiv numarası "43 Va 46" dır.

Fotoğraf 7. "Eşref al Vesail ila fehm al Şemai" isimli esere ait deri cilt

Araştırma kapsamında incelenen bir diğer eser, "Vakıf Kayıtlar Arşivinde" (Ankara) bulunmaktadır. Fotoğraf 8'de bulunan ve "I. Selim Vakfiyesi" şeklinde isimlendirilen eser 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazma eseri kaplayan deri cildin yapımında kızıl kahve renkli meşin deri kullanılmış ve cilt üzerinde "Altın Ayırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Cilt kapağı üzerinde oval şemse, salbek şemsesi, miklep şemsesi, köşebent ve bordür süslemeleri yapılmıştır. Oval şemse, miklep şemsesi ve köşebentlerin içerisinde; hatai, çiçek, hançeri yaprak, yaprak ve kıvrımlı dal motiflerinin bir arada kullanılmasıyla motif kompozisyonu oluşturulmuştur. Oval şemseye bağlı olan salbek şemselerinin içerisinde ise hatai motifi uygulanmıştır. Şemse ve köşebentlerin zemin kısmı yıldız ile renklendirilmiş, motifler derinin kendi renginde bırakılmıştır. Vakıf Kayıtlar Arşivi envanter numarası "1383" dır.

Fotoğraf 8. "I. Selim Vakfiyesi" isimli esere ait deri cilt

"Vakıf Kayıtlar Arşivinde" (Ankara) bulunan bir diğer eser fotoğraf 9'da yer almaktadır. 17.yüzyıla tarihlendirilen yazma eser, Osmanlı Haznedarbaşı Dârüssaade Ağası dönemine ait ve "Osman Ağa Vakfiyesi" şeklinde isimlendirilmektedir. Yazma eseri kaplayan deri cildin yapımında kızıl kahve renkli meşin deri kullanılmış ve cilt üzerinde "Altın Ayırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Cilt kapağının merkezinde bulunan oval şemse içerisinde; hatai, hançeri yaprak, yaprak ve kıvrımlı dal motifleri kullanılırken, salbek şemseleri içerisinde hatai motifi kullanılmıştır. Motiflerin zemin kısmı yıldız ile, motifler ise siyah renkli boya ile renklendirilmiştir. Cilt kapağını çevreleyen ince bir bordür içerisinde, yıldız ile renklendirilmiş zencirek motifleri uygulanmıştır. Vakıf Kayıtlar Arşivi envanter numarası "1521" dir.

Fotoğraf 9. "Osman Ağa Vakfiyesi"ne ait deri cilt

Fotoğraf 10'da görülen eser "Vakıf Kayıtlar Arşivinde" (Ankara) bulunmaktadır. "Ebu Mansur el-Matürîdî'nin "Tefsir" isimli eseri, 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazma eseri kaplayan cilt, kızıl kahve renkli meşin deriden yapılmış ve deri cilt üzerinde "Altın Ayrırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Deri cilt kapağı üzerinde oval şemse, salbek şemsesi, köşebent ve bordür süslemeleri uygulanmıştır. Oval şemse ve köşebentler içerisinde hatai, çiçek, hançeri yaprak, yaprak ve kıvrımlı dal motifleri bir arada kullanılırken, oval şemseye bağlı olan salbek şemsesi içerisinde ise hatai ve rumi motifleri kullanılmıştır. Deri cilt kapağı iki farklı üslupta bordür ile çevrelenmiş, köşebentlere yakın olan bordür içerisinde; hatai, çiçek, yaprak ve kıvrımlı dal motifleri kullanılarak motif kompozisyon oluşturulmuştur. Bordürün zemin kısmı yıldız ile renklendirilirken, motifler siyah renkli boya ile renklendirilmiştir. Cilt kapağını çevreleyen ikinci bordür içerisinde zencirek motifleri kullanılmış, yıldız ile renklendirilmiştir. Oval şemse ve köşebentlerin zemin kısmının yıldız ile renklendirilmiş, motiflerin derinin kendi renginde bırakılmıştır. Vakıf Kayıtlar Arşivi envanter numarası "1097" dir.

Fotoğraf 10. "Ebu Mansur el-Matürîdî'nin Tefsiri"ne ait deri cilt

Araştırma kapsamında incelenen bir diğer eser (fot.11), "Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde" (Kütahya) bulunmaktadır. "İbn-i Kemal Paşa" tarafından yazılmış olan "Nigaristan" isimli eser 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazma eser cildinin yapımında koyu kahve renkli meşin deri kullanılmakla beraber, deri cilt üzerinde "Altın Ayrırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Yazma eser cildi incelendiğinde; oval şemse, salbek şemsesi, miklep şemsesi, köşebent, bordür ve sırt süslemeleri yapıldığı görülmektedir. Cilt kapağının merkezinde bulunan oval şemse içerisinde; hatai, hançeri yaprak, yaprak ve kıvrımlı dal motiflerinin kullanılmasıyla motif kompozisyonu oluşturulduğu, salbek şemselere içerisinde ise hatai motifleri kullanıldığı dikkati çekmektedir. Cilt kapağı üzerinde bulunan köşebentler ve cildin miklep kısmında bulunan miklep şemsesi içerisinde; hatai, hançeri yaprak, yaprak ve kıvrımlı dal motifleri kullanılmıştır. Motiflerin zemin kısmı yıldız ile renklendirilirken, motifler derinin kendi renginde bırakılmıştır. Cilt kapağını çevreleyen bordür içerisinde zencirek motifleri uygulanmış ve yıldız ile renklendirilmiştir. Deri

cildin sırt kısmında ise yıldız ile renklendirilmiş olan geçme motifi görülmektedir. Yazma Eserler Kurumu Arşiv numarası "43 Va 599" dur.

Fotoğraf 11. "Nigaristan" isimli esere ait deri cilt

Fotoğraf 12'de bulunan eser, "Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesinde" (Kütahya) bulunmaktadır. "İbn-i Cezeri" tarafından yazılmış olan ve "Hısnu'l Hasin" şeklinde isimlendirilen dua kitabı, 15. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazma eser cildinin yapımında, kızıl kahve renkli meşin deri kullanılmış ve cilt üzerinde şemse süsleme tekniklerinden "Altın Ayırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Deri cilt incelendiğinde; cilt kapağının merkezinde büyük bir oval şemse bulunduğu ve oval şemse içerisinde oldukça yoğun bir süsleme üslubu uygulanmış olduğu görülmektedir. Oval şemse içerisinde; hançeri yaprak, yaprak, hatai, çiçek ve kıvrımlı dal motifleri bir arada kullanılarak zengin bir motif kompozisyonu oluşturulmuştur. Motiflerin zemin kısmının yıldız ile renklendirildiği, motiflerin ise derinin kendi renginde bırakıldığı dikkati çekmektedir. 15. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmış olan deri cildin yıpranmasına rağmen, oval şemse içerisinde uygulanmış olan süslemelerin oldukça iyi durumda olduğu dikkati çekmektedir. İncelenen eser, Yazma Eserler Kurumunda "43 Va 340" arşiv numarası ile kayıtlıdır.

Fotoğraf 12. "Hısnu'l Hasin" isimli esere ait deri cilt

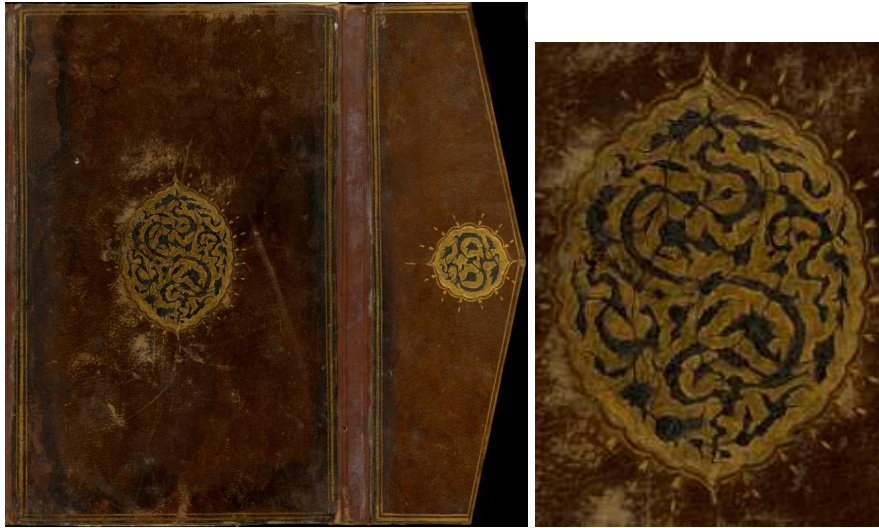
"Vakıf Kayıtlar Arşivinde" (Ankara) incelenen bir diğer eser fotoğraf 13'de bulunmaktadır. "İskender Paşa Vakfiyesi" şeklinde isimlendirilen yazma eser 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Vakfiyeyi kaplayan deri cildin yapımında kızıl kahve meşin deri kullanılmış ve cilt üzerinde şemse süsleme tekniklerinden "Altın Ayırma Şemse" tekniği uygulanmıştır. Cilt kapağının merkezinde oval şemse, cildin miklep kısmında ise miklep şemsesi uygulanmıştır. Oval şemse ve miklep şemsesi içerisinde; hatai, yaprak, hançeri yaprak, çiçek ve kıvrımlı dal motiflerinin bir arada kullanılmasıyla oluşturulmuş motif kompozisyonu görülmektedir. Cilt kapağı incelendiğinde; şemselerin zemin kısmının yıldız ile renklendirildiği, motiflerin ise derinin kendi renginde bırakıldığı dikkati çekmektedir. Cilt kapağını

çevreleyen üç sıra cetvel çekilmiş ve yıldız ile bezenmiştir. Vakıf Kayıtlar Arşivi envanter numarası“1488”dir.

Fotoğraf 13. “İskender Paşa Vakfiyesi” isimli esere ait deri cilt

Fotoğraf 14’de görülen yazma eser, “Vakıf Kayıtlar Arşivinde” (Ankara) bulunmaktadır. “I. Selim Vakfiyesi” isimli eser, 16. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Yazma eseri kaplayan cildin yapımında kahve renkli meşin deri kullanılmış ve cilt üzerinde “Alttan Ayırma Şemse” tekniği uygulanmıştır. Deri cilt incelendiğinde; cilt kapağının merkezinde oval şemse, cildin miklep kısmında ise miklep şemsesi uygulandığı görülmektedir. Oval şemse ve miklep şemsesi, motif özellikleri açısından incelendiğinde ise; bulut, hatai, yaprak, hançeri yaprak, çiçek ve kıvrımlı dal motiflerinin uyumlu bir şekilde bir arada kullanıldığı ve motif kompozisyonu oluşturulduğu dikkati çekilmektedir. Şemselerin zemin kısmı yıldız ile renklendirilirken, motifler siyah renkli boya ile belirginleştirilmiştir. Deri cilt kapağını çevreleyen iki sıra cetvel çekilmiş ve yıldız ile süslenmiştir. Vakıf Kayıtlar Arşivi envanter numarası “1385” dir.

Fotoğraf 14. “I. Selim Vakfiyesi” isimli esere ait deri cilt

SONUÇ

Bu çalışma; Ankara İlinde bulunan; T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü “Vakıf Kayıtlar Arşivinde”, Kütahya İlinde bulunan; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı “Vahit Paşa Yazma Eser Kütüphanesi”nde ve Kütahya İli Tavşanlı ilçesinde bulunan “Tavşanlı Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesinde” yürütülmüştür. Çalışma kapsamında; söz edilen kurumlarda bulunan, Türk Cilt Sanatını ve Türk Süsleme Sanatını temsil eden seçkin eserler arasında yer alan ve milli miras niteliği taşıyan yazma eser ciltleri incelenmiştir. Vakıf Kayıtlar Arşivi ve Yazma Eserler Kurumu Arşiv Envanterlerinde bulunan verilere göre; incelenen yazma eserlerin Osmanlı Döneminden günümüze ulaştığı tespit edilmiştir.

Araştırma sürecinde, söz edilen kurumlarda bulunan yazma eser ciltleri; deri ciltler üzerinde uygulanan şemse süsleme teknikleri ve şemse, köşebent ve bordür kısımlarında uygulanan motifler açısından incelenmiş, özellikle “hatai motifi” kullanılarak oluşturulmuş “şemse” örnekleri tespit edilmiştir. “Hatai motifi” ve diğer yardımcı motiflerin kullanılmasıyla süslenmiş olan 14 adet deri cilt örneği;

uygulanan motifler ve motif kompozisyon özellikleri açısından incelenmiş ve eserler, detaylı fotoğrafları ile belgelenecek tanıtılmaya çalışılmıştır.

Bunun yanı sıra, araştırma kapsamında incelenen yazma eserler; eserlerin ait oldukları dönemler, eserlerin isimleri ve kapsamı gibi niteliksel özellikleri açısından da incelenmiş, bu bilgiler söz edilen kurumların arşiv envanterlerinde bulunan veriler esas alınarak düzenlenmiş ve açıklanmıştır.

Çalışma kapsamında incelenen 14 adet yazma eserin; 1 adeti 15. yüzyıla, 9 adeti 16. yüzyıla, 1 adeti 17. yüzyıla ve 2 adeti 18. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Arşiv envanterlerinde yer alan bigilere göre, 1 eserin ait olduğu dönem kesin olarak tespit edilememekle beraber, deri cilt üzerindeki süsleme özellikleri 17. veya 18. yüzyıllara ait olabileceğini düşündürmektedir. Yazma eserlere ait deri ciltler, şemse süsleme teknikleri açısından incelendiğinde; deri ciltler üzerinde "Altın Ayırma Şemse" ve "Mülemma Şemse" tekniklerinin uygulandığı tespit edilmiştir. Deri ciltler üzerinde uygulanan motifler ve motif kompozisyon özellikleri açısından incelendiğinde ise; şemse ve köşebentler içerisinde hatayi, çiçek, hançeri yaprak, yaprak ve kıvrımlı dal gibi bitkisel motiflerin kullanılmasıyla motif kompozisyonu oluşturulduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra deri cilt kapakları bordür ile çevrelenmiş ve bordürler içerisinde zencirek motifleri uygulanmıştır. Bazı ciltler üzerinde "cetvel çekmek" şeklinde tabir edilen süsleme üslubunun uygulanmış olduğu belirlenmiştir. Deri cilt kapakları, yapım ve süslemede kullanılan materyaller açısından değerlendirildiğinde; ciltlerin yapımında meşin derisinin kullanıldığı, altın yıldız, yıldız ve çeşitli renkli boya renklerinin süsleme materyali olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

Geleneksel Türk Sanatlarını ve Türk Kültürünü temsil eden ve asırlar öncesine uzanan köklü geçmiş ile milli kültür-millî sanat niteliği taşıyan eserlerimiz; çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarına ait arşivlerde, yurt içi ve yurt dışında bulunan müzelerde ve hatta özel koleksiyonlarda korunmakta ve sergilenmektedir. Türk Cilt Sanatı ve Geleneksel Süsleme Sanatı açısından çok kıymetli ve nadir eserler arasında sayılan ve hazine değeri taşıyan yazma eser ciltlerinin tespit edilmesinin, fotoğrafları ile belgelenecek tanıtılmasının ve böylelikle gelecek nesillere aktarılmasının; kültürümüzün ve sanatımızın yaşatılması ve tanıtılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Geleneksel Türk Sanatları ve Türk Cilt Sanatı alanlarında yapılmış olan ve yapılacak belgeye dayalı nitelikli ve doğru çalışmaların, bu alanda çalışan kişilere ve kurumlara kaynak teşkil etmesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- ANONİM (2007). Seramik ve Cam Teknolojisi, *Hatayi Motifleri*, MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi), Ankara.
- ANONİM (2009). El Sanatları Teknolojisi, *Bitkisel Motif Çizimi*, MEGEP (Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi), Ankara.
- AKAR, Azade-KESKİNER, Cahide (1978). *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, İstanbul: Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları.
- BİROL, İnci. A.- DERMAN, Çiçek (1995). *Türk Tezyini Sanatlarında Motifler*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı/26.
- ÇİĞ, Kemal (1971). *Türk Kitap Kapları*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.
- KESKİNER, Cahide (2002). *Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler "Hatai"*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri Dizisi, S.289.
- ÖZCAN, Yılmaz (1990). *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Tanıtma Eserleri/31.
- ÖZEN, Mine Esiner (1998). *Türk Cilt Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖNDER, Mehmet (1995). *Antika ve Eski Eserler Kılavuzu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖZEN, Mine E. (1988). *Türk Cilt Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Yayın no: 57.
- SEÇKİNÖZ, Mine- ALPASLAN, Sabiha- KOMŞUOĞLU, Şükran- İMER, Arsal- ETİKE, Serap (1986). *Resim II Süsleme Resmî Ve Süsleme Sanatları Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- SÖZEN, Metin- TANYELİ, Uğur (1992). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, Büyük Fikir Kitapları Dizisi, 71.